

Bečková, Marta

Związki czesko-polskie w dobie reformacji w pracach historyków czeskich-Jaroslava Golla i Jaroslava Bidla : przyczynek do wkładu historiografii czeskiej w opracowanie stosunków czesko-polskich

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 23/2, 273-290

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marta Bečková

(Czechosłowacja-Praga)

ZWIĄZKI CZESKO-POLSKIE W DOBIE REFORMACJI W PRACACH
HISTORYKÓW CZESKICH — JAROSLAVA GOLLA I JAROSLAVA
BIDLA

(PRZYSZYBOK DO WKŁADU HISTORIOGRAFII CZESKIEJ
W OPRACOWANIE STOSUNKÓW CZESKO-POLSKICH)

1. WSTĘP

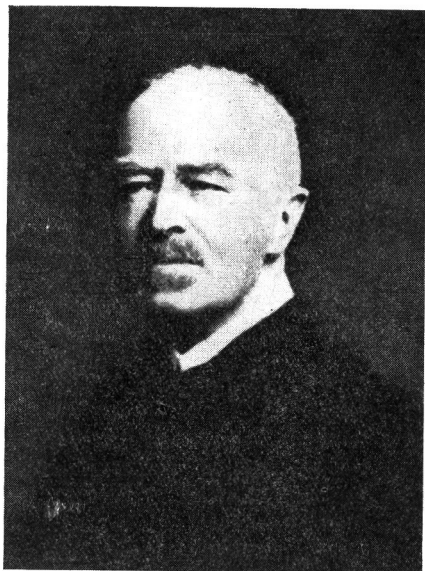
Wybór historyków, którymi chcę się zająć w niniejszej pracy, nie był, oczywiście, przypadkowy. Uważam, że przypomnienie prac profesora Jaroslava Golla, uważanego powszechnie za pioniera czeskiej historiografii współczesnej i twórcę szkoły historycznej, a przede wszystkim działalności profesora Jaroslava Bidla, jednego z jego licznych uczniów i kontynuatorów, może być widomym przykładem zainteresowań badaczy czeskich problematyką związków czesko-polskich i dowodem bezpośredniej i pośredniej współpracy naukowej czesko-polskiej. Pozornie specjalistyczna i wąsko zakrojona tematyka obejmuje w rzeczywistości rozległy okres czasu i związana jest z latami, które były decydujące dla dalszego rozwoju politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego obu państw. Artykuł niniejszy, który stawia sobie za cel dokonanie przeglądu problematyki naukowej poruszanej przez obu uczonych, nie dąży do zaprezentowania pełnej bibliografii ich dzieł, co stanowiłoby raczej przeszkodę w realizacji wytyczonych zadań, ale koncentruje się na pracach najważniejszych. I tak, ze względu na charakter materiału nie udało się uniknąć pewnej opisowości.

Jeżeli rozpatrywać dorobek obu autorów od strony tematycznej, to prace odnoszące się do interesującej nas problematyki można podzielić na trzy obszernie bloki zagadnień, które obejmują pewne, z grubsza określone odcinki czasu. Należy do nich: 1) doba husycka, 2) Jednota Bracka w Polsce (okres ten odpowiada początkom rozwoju reformacji w Polsce, tj. od przełomu XVI wieku), 3) okres pobiałogórski i tematyka związana z Janem Amosem Komeńskim. Wszystkie prace Golla i Bidla poświęcone stosunkom czesko-polskim w dobie reformacji mieszczą się pod

względem chronologicznym w wymienionych okresach, przy czym nie zostały one opracowane równomiernie. Obaj uczeni nie zajmują się wszystkimi wspomnianymi dziedzinami, ale, przeciwnie, uzupełniają się — jak to zobaczymy — nawzajem.

2. NAUCZYCIEL I INICJATOR — JAROSLAV GOLL

Jaroslav Goll (1846—1929)¹ spełniał wszelkie wymagania, aby móc odegrać ważną rolę w rozwoju nauki i kultury czeskiej. Wrodzone zdolności, korzystne warunki panujące w rodzinie wykształconego lekarza,

Ryc. 1. Jaroslav Goll. W: „Almanach České akademie věd a umění”. R. 40. Praha 1930

Илл. 1. Ярослав Голл

utrzymującego szerokie kontakty i mającego bogate zainteresowania literackie oraz kulturalne, możliwość zapoznania się z kulturą europejską, talent pedagogiczny i organizacyjny umożliwiły mu szybkie wybitniejszymi profesorami byli W. W. Tomek i K. A. K. Höfler, przebywał w latach 1871—1872 w Göttingen uczęszczając na seminarium G. Waitza, który wywarł duży wpływ na metodologię jego pracy. Przez pewien czas Goll pozostawał ponadto w Niemczech, potem podróżował po Europie Zachodniej, gdzie zbierał materiały do swojej pierwszej pracy nauko-

¹ O życiu i działalności J. Golla zob. zwłaszcza K. Krofta: *Jaroslav Goll*. „Český časopis historický” R. 13: 1907 zał. s. 11—30; tenże, *Jaroslav Goll*. „Almanach České akademie věd a umění” R. 40:1930 s. 181—213; K. Stloukal: *Jaroslav Goll*. „Český časopis historický” R. 47:1946 zał. s. 1—18; F. M. Bartoš: *Jaroslav Goll a jeho příklad*. „Jihočeský sborník historický” R. 15:1946 s. 8—12.

wej². W 1873 r. powrócił do Pragi, gdzie habilitował się na podstawie *Die französische Heirat*³, a w 1875 r. został docentem historii powszechnej na Uniwersytecie Praskim. W 1880 r. mianowano go profesorem nadzwyczajnym, a później zwyczajnym Czeskiego Uniwersytetu Karola-Ferdynanda, gdzie działał aż do emerytury, na którą przeszedł dosyć wcześnie, już w 1910 r. Umarł w podeszłym wieku w 1929 r. Ostatnie, samotne lata życia Golla, na które miało wpływ jego nastawienie proaustriackie w czasie pierwszej wojny światowej, nie należały do najszcześniejszych. Wybitny czeski historyk był również cenionym poetą, a do jego ulubionych autorów należał Adam Mickiewicz, którego utwory przekładał, ale także prowadził poświęcone mu wykłady⁴. Praca Golla na polu naukowym i kulturalnym była bardzo cenna, mniejsze znaczenie miała jego mniej udana działalność polityczna.

Jaroslav Goll był niejednokrotnie charakteryzowany jako mistrz krytycznej analizy historycznej, rzadziej podkreślano jego zasługi w tworzeniu syntez historycznych: nie był z tego zadowolony⁵, jednakże opinię tę potwierdza jego dorobek naukowy. Wszyscy uczniowie wysoko oceniali niezwykle zdolności pedagogiczne i organizacyjne czeskiego badacza. Jego zasługą było utworzenie Seminarium Historycznego na czeskim Uniwersytecie w Pradze. W działalności naukowej uczony skłaniał się ku ścisłemu przestrzeganiu metody historycznej, opierającej się na szerokich badaniach źródłowych i ich ocenie krytycznej. W tym samym duchu wychowywał również swoich uczniów. K. Krofta we wspomnieniu pośmiertnym o swym profesorsze napisał słusznie, że jego uczniami było parę pokoleń historyków czeskich⁶. Goll ujmował i opracowywał materiał historyczny zgodnie z metodą pozytywistyczną. Konsekwentnie dążył do wykrycia „prawdy” w złożoności procesów historycznych, ale wymykała się ona jego systematycznemu wykładowi. Rozprawy i monografie naukowe pisał stylem jasnym i zajmującym, w którym odzwierciedlały się jego zainteresowania literackie, toteż po dziś dzień stanowią one ciekawą lekturę.

Prace Golla, związane z interesującą nas problematyką, można zaliczyć do dwu dziedzin. Odnoszą się do doby husyckiej i J. A. Komeńskiego. W pracy *Čechy a Prusy ve středověku*⁷, która jest najobszerniejszą monografią historyczną tego uczonego, przedstawił on na bardzo szerokim tle stosunki czesko-polsko-litewskie. Dzieło zostało zadedykowane przyjacielowi-Lucjanowi Malinowskiemu, profesorowi filologii słowiańskiej w krakowskim Uniwersytecie Jagiellońskim. Posłanie to świadczy o przyjacielskich kontaktach Golla z naukowcami polskimi, dla rozwoju których wytworzyła się na Uniwersytecie Praskim sprzyjająca atmosfera, zwłaszcza po usamodzielnieniu się czeskiej uczelni w 1882 r.

W dziele tym Goll omawia stosunki panujące między obu krajami od przybycia pierwszego Czecha — św. Wojciecha — i innych misjonarzy czeskich do Prus aż po Hołd Pruski. Ukazuje też walkę królów polskich

² Jeszcze przed wydawaniem prac historycznych opublikował w 1871 r. artykuł poświęcony wierszowi dziesięciozłogłokowemu.

³ *Die französische Heirat. Frankreich und England 1624 und 1625*. Praha 1876.

⁴ J. Goll przełożył fragmenty poematów *Konrad Wallenrod* i *Pan Tadeusz* i opublikował je w czasopiśmie literackim „Květy”; wielokrotnie też wygłaszał publiczne wykłady o Mickiewiczu, w roku jubileuszowym 1898 mówił o tle historycznym w *Konradzie Wallenrodzie*.

⁵ K. Stloukal, dz. cyt. s. 14.

⁶ K. Krofta, dz. cyt. s. 181.

⁷ Praha 1897 s. 313.

z Zakonem Krzyżackim, zwracając przy tym uwagę na udział Czechów po obu walczących stronach, udział wprawdzie nie jednakowo duży w różnych okresach czasu. Punktem ciężkości działalności naukowej czeskiego historyka były jednak badania poświęcone dobie husyckiej. Goll zajmował się szczegółowo kandydaturą Witolda na tron czeski i misją Zygmunta Korybuta w Czechach. Zagadnienie to rozpatrywał w aspekcie czeskiej polityki zagranicznej oraz działalności dyplomatycznej Rzeszy i Papiestwa. J. Bidlo w recenzji z tej pracy⁸ najwyżej ocenił nakreślenie postaci Witolda i wydobywanie z zapomnienia nieznanych do tej pory Czechów, biorących aktywny udział w walkach z Zakonem Krzyżackim, wojnie trzydziestoletniej i odgrywających także ważną rolę przy zawieraniu pokoju toruńskiego (najbardziej wyróżnił się wśród nich Bernarta z Cimburka). Część tej tematyki J. Goll opracował w obszernej rozprawie w języku niemieckim *König Sigmund und Polen 1420—1436*, napisanej w latach 1894—1895⁹.

Do prac tych nawiązuje (jeżeli rozpatrywać je pod względem chronologii treści, a nie następstwa ich powstawania) rozprawa poświęcona ruchom religijnym doby pohusyckiej, założeniu (w 1467 r.) i początkom Jednoty Brackiej. Dla uczczenia siedemdziesiątej rocznicy urodzin autora Kamil Krofta przygotował dla Klubu Historycznego wybór tych studiów, które zostały opublikowane w tomie pt. *Chelčický a Jednota v XV. století*¹⁰. Redaktor poprzedził tom obszernym wstępem, w którym omówił prace Golla z zakresu historii czeskich ruchów religijnych. Za ich największą zaletę uważa ściśle stosowanie przez autora metody historyczno-krytycznej oraz prowadzenie przez niego systematycznych badań nad zagadnieniami ideowymi, teologicznymi i filozoficznymi poszczególnych grup i ich przedstawicieli, jak też fakt konsekwentnego dążenia do rozumienia historii czeskiej, a zatem i rozwoju poglądów religijnych w kontekście przemian historycznych, zachodzących w Europie.

I w tym przypadku J. Goll rozpoczynał prace od poznania źródeł: studia o Petrze Chelčickim i Jednocie Brackiej w XV wieku były poprzedzone przygotowaniem do druku pierwszego tomu *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Bömischen Brüder*¹¹. Z tematyką tą koresponduje również duża liczba drobniejszych artykułów z lat 1876—1888. Nie odnoszą się one jednak do interesującej nas problematyki albo wiążą się z nią tylko w małym stopniu. Goll interesował się najstarszym okresem Jednoty i konsekwentnie poświęcił się badaniom pierwszych pięćdziesięciu-sześćdziesięciu lat jej istnienia, rzadko przekraczając połowę XVI wieku. Wyjątek stanowią prace o Janie Blahoslavie, które jednak nie są poświęcone problematyce czesko-polskiej albo tylko nawiązują do niej w sposób pośredni. Należy do nich opublikowanie listu Blahoslava z 1557 r. do J. Israela¹², pierwszego seniora zborów brackich w Polsce, w którym jest mowa o zagadnieniach teologicznych związanych z koniecznością rozgraniczenia nauki. Jednoty od poglądów luteranów¹³.

⁸ „Časopis Musea království Českého” R. 71: 1897 s. 272—278.

⁹ „Mitteilungen d. Instituts f. österreichische Geschichtsforschung” R. 15: 1894 s. 441—478; R. 16: 1895 s. 222—275.

¹⁰ Praha 1916 s. 30—327.

¹¹ Praha 1878, 140 s.

¹² *Quellen und Untersuchungen*, s. 129—132.

¹³ O J. Israela i jego stosunku do J. Blahoslava patrz M. Bečková: *Jiří Izrael a Jan Blahoslav*. Uherský Brod 1975 W: *Jan Blahoslav předchůdce J. A. Komenského 1571—1971 s. 64—72*.

Istotniejszy jest fakt, że Goll w prowadzonych przez siebie badaniach wykorzystuje w szerokim zakresie jako materiał źródłowy historię Jednoty Jana Łasickiego, znaną z wydania ósmej księgi w oryginale łacińskim i przekładzie na język czeski, którego dokonał J. A. Komeński¹⁴, jak też z rękopiśmiennego fragmentu herrnhuckiego. Goll wielokrotnie cytuje i powołuje się na polskiego historyka tego ruchu, zwłaszcza w pracy *Jednota bratrská v XV. století*. W pierwszym tomie materiałów źródłowych *Quellen und Untersuchungen* poświęcił mu także osobny komentarz¹⁵, w którym ukazał stosunek dorobku historycznego polskiego badacza do dzieła humanisty z Lipska, Joachima Cameraria, wydanego pt. *Historica Narratio de Fratrum Orthodoxorum Ecclesiis in Bohemia, Moravia et Polonia* (wydrukowanego w 1605 r.). W załączniku P do tego tomu zamieścił fragment pracy Łasickiego, odnoszący się do najstarszego okresu dziejów Jednoty¹⁶. Z oceną *Historii* Łasickiego wyrażoną przez Golla i innych historyków czeskich polemizuje H. Barycz w najnowszej monografii poświęconej tej tematyce¹⁷.

Goll, prowadząc badania nad historią ruchów religijnych, nie zapoznał się z materiałami z polskich archiwów. Wiadomo, że w 1876 r. podjął podróż naukową do archiwum w Herrnhucie, odwiedził także Żytawę (Zittau), a w rok później Zgorzelec i inne archiwa (tym razem przede wszystkim w Saksonii). Ze zbiorami niemieckimi zapoznał się zresztą już wcześniej, w czasie swoich studiów w Göttingen oraz podczas podróży po Niemczech. O archiwum Braci Czeskich w Lesznie wspomina tylko w związku z tak zwanymi foliałami herrnhuckimi, pochodzącymi z dawnego archiwum brackiego, które zostały przewiezione z Leszna do Herrnhutu w 1840 r.¹⁸ Goll nie zamyslał opracowywać dalszych dziejów Jednoty, do czego poznanie polskich zasobów byłoby konieczne, miał jednak — jak to jeszcze zobaczymy — wpływ na kierunek prowadzonych badań i był ich inicjatorem.

Należy jeszcze wspomnieć o działalności Golla odnoszącej się do trzeciego zakresu problematyki stosunków czesko-polskich, które zostały wymienione na początku niniejszej pracy, tj. do Jana Amosa Komeńskiego. Dwie rozprawy komeniologiczne należą do najwcześniejszych prac Golla i powstały bezpośrednio w wyniku jego podróży do Holandii i Anglii. Historyk czeski dla zrealizowania tego zamiaru uzyskał od towarzystwa „Svatobor” pomoc w wysokości 300 złotych z zadaniem pojechania do Naardenu i sprawdzenia, w jakim stanie znajduje się grób Komeńskiego¹⁹. Dwa napisane w wyniku tej podróży artykuły *O hrobě Jana Amosa Komenského*²⁰ oraz *Přispěvky k životopisu Komenského*²¹ zo-

¹⁴ Johannis Lasitii Nobilis Poloni: *Historiae de Origine et Rebus gestis Fratrum Bohemorum Liber Octavus, qui est de Moribus et Institutis Eorum*. Lesnae 1649. W tym samym roku i prawdopodobnie także w Lesznie wyszedł również przekład czeski.

¹⁵ *Quellen und Untersuchungen*. T. I s. 74—80 por. przypis 11.

¹⁶ Jw. s. 133—138.

¹⁷ H. Barycz: *Jan Łasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku*. Wrocław 1973 s. 7, 124—125.

¹⁸ Jw. s. 7.

¹⁹ K. Krofta: *Golliana*. „Český časopis historický” R. 37: 1931 s. 97—106.

²⁰ Skróć wykładu wygłoszonego w praskiej Budči był wydrukowany w czasopiśmie „Posel z Budče”; ponadto był przedrukowany w J. Goll: *Vybrané spisy drobné*. T. 2. Praha 1929 s. 180—184.

²¹ „Časopis Musea království Českého” R. 48:1874; włączono również do *Vybraných spisů drobných*. T. II s. 185—203 Golla.

stały opublikowane w 1874 r., to znaczy jeszcze przed okresem, kiedy Goll poświęcił się badaniom dziejów Jednoty. W obu pracach autor zajmuje się sytuacją Leszna w czasie wojny polsko-szwedzkiej. W obszerniejszym, drugim przyczynku rozpatruje to zagadnienie w aspekcie polityki europejskiej. Badacz ten, jako pierwszy w czeskiej literaturze komeniologicznej, opublikował dowód ustalający właściwy rok śmierci Komeńskiego, tj. 1670 r., uwiarygodniony zapisem w księdze zgonów walońskiego kościoła w Naarden, w którym podano również datę jego pogrzebu. Dawniej jako rok śmierci czeskiego pedagoga podawany był mylnie rok 1671 i jeszcze obchody dwusetnej rocznicy jego śmierci odbyły się zgodnie z tą datą. Historyk czeski wykazał również w swoich studiach, jak silne były związki łączące wybitnego filozofa z Anglią, a zwłaszcza z kołem zwolenników Hartliba, podając jednocześnie odpowiednie źródła znajdujące się w zbiorach angielskich. W oparciu o mało uwzględnianą do tej pory pracę Komeńskiego *Historia revelationum* (1659 r.) ukazał jego stosunek do „proroków”, z którymi twórca nowoczesnej pedagogiki zetknął się w czasie swego życia i których wypowiedzi opublikował, przy czym J. Goll właściwie odczytał polityczne znaczenie owych proroctw i rozpatrywał je w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej. Pośredni związek z problematyką komeniologiczną ma rozprawa *Poměry evropské po bitvě na Bílé Hoře*²², w której przy omawianiu przebiegu walk ze Szwedami jest także mowa o Polsce. Wspomniane tu studia miały w swoim czasie charakter pionierski oraz stanowiły podniętę do prowadzenia dalszych badań w tym kierunku²³ i po dziś dzień stanowią ważną pozycję w bogatej literaturze komeniologicznej. J. Kvačala, jak na to wskazał F. Gottlieb²⁴, wykorzystał pierwszą część obszerniejszej pracy Golla w swoim wstępie do drugiego tomu *Korrespondence J. A. Komeńskiego*. Sądzę, że można również w krótkiej wzmiance Golla, w której mówi o wierze Komeńskiego w proroctwa („Bezděky vzpomínáme si při věcech těch na analogické zjevy v novější emigraci polské” — „Przy rozpatrywaniu tych spraw mimo woli nasuwają się nam analogie do podobnych zjawisk w nowszej emigracji polskiej”²⁵), widzieć związki z późniejszą pracą Jana Kvačali *Prielomy vo viere Komenského a Mickiewiczze*²⁶.

Dla uzupełnienia zainteresowań Golla Polską, gdzie miał wielu przyjaciół, zwłaszcza wśród naukowców krakowskich, należy jeszcze wspomnieć o jego recenzjach i omówieniach poświęconych polskim publikacjom²⁷. Charakterystyka i próba oceny wkładu Golla w badania stosunków czesko-polskich zostaną zamieszczone w zakończeniu niniejszego artykułu.

²² „Časopis Musea království českého” R. 49: 1875; przedrukowano w *Vybrané spisy drobné*. T. 2 s. 169—179.

²³ Goll na przykład uważa (*Príspevky k životopisu Komenského* — por. przypis 21 s. 201), że do uczczenia pamięci Komeńskiego najlepiej przyczyniłoby się wydanie jego korespondencji. Zostało to zrealizowane w pracy A. Patery i dwutomowym wydawnictwie J. Kvačaly, opublikowanych w latach 1892—1898 oraz w roku 1902.

²⁴ *Komenský a jeho doba w raných pracích Jaroslava Golla*. „Acta Comeniana” T. 22: 1963 s. 293.

²⁵ Goll, *Príspevky k životopisu Komenského*, s. 187.

²⁶ Petrohrad 1907, 128 s.

²⁷ Niektóre z nich, np. o książkach A. Brücknera i T. Wojciechowskiego, zostały włączone do *Vybraných spisů drobných*. T. I, II.

3. UCZEŃ I KONTYNUATOR — JAROSLAV BIDLO

Droga Jaroslava Bidla (1869—1937)²⁸, która doprowadziła go do zostania badaczem przeszłości narodowej, nie była prosta. Ojciec jego — nauczyciel — rozbudzał w nim wprawdzie już w wieku dziecięcym miłość do dziejów ojczystych, ale jeszcze jako chłopiec został on przeznaczony przez rodzinę do kariery duchownej. Zainteresowania zagadnieniami słowiańskimi, a zwłaszcza związkami czesko-polskimi, młody człowiek przejawiał już w szkole średniej w Hradci Králové. Pisywał w tym czasie wiersze i był rozmiłowany w powieściach i epice historycznej, która przybliżała mu literaturę języka polskiego i rosyjskiego. Po dwuletnim pobycie w seminarium duchownym, w jesieni 1889 r., Bidlo przeniósł się na

Ryc. 2. Jaroslav Bidlo. W: *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám*. Praha 1928

Илл. 2. Ярослав Бидло

Uniwersytet Praski, gdzie zamierzał studiować historię, mając już wykrystalizowane zainteresowania związkami czesko-polskimi. Uczęszczał na seminarium profesora Emlera, gdzie za temat pracy wybrał sobie problem *Čechy a Polsko v XI. a XII. století*. Został oczywiście również słuchaczem Jaroslava Golla, który właśnie wówczas pracował nad swoją książką *Čechy a Prusy ve středověku*, a na zajęciach seminaryjnych przerabiał zagadnienia związków czesko-polskich w dobie husyckiej. Za jego

²⁸ Materiały do życiorysu J. Bidla czerpano głównie z: M. Paulová: *K uctění památky Jaroslava Bidla*. „Český časopis historický” R. 44: 1938 s. 30—40 (autorka przy pisaniu tej pracy korzystała z rękopiśmiennej autobiografii Bidla); O. Odložilík (O. O.): „Časopis Matice moravské” R. 62: 1938 s. 280—282 (nekrolog).

namową Bidlo przeniósł się w roku akademickim 1892/1893 na studia na Uniwersytet Jagielloński do Krakowa. Jest to okres bardzo ważny dla przyszłego naukowca. Na seminariach profesora Smolki, kolegi Golla z seminarium Waitza w Göttingen²⁹, stosowano taką samą metodę krytyczno-historyczną, z jaką zapoznał się młody historyk już wcześniej w Pradze. W Krakowie zachwyciły go wykłady profesora Zakrzewskiego, podziwiał również wspaniałe wyposażenie tamtejszego seminarium.

W czasie pobytu na studiach w Krakowie Bidlo napisał dysertację doktorską. Drukiem ukazała się ona pt. *Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský*³⁰ i stanowi dzieło bardzo dojrzałe, tak pod względem treściowym, jak i formalnym. Punktem wyjścia wykładu jest krytyka informacji podawanych przez Długosza, następnie autor omówił ogólne stosunki czesko-polskie od założenia Uniwersytetu Praskiego (wskazał także na związki z Uniwersytetem Jagiellońskim). Jako przyczynek do historii emigracji katolickiej do Polski w dobie husyckiej opracował w formie monograficznej życie i działalność mnicha Jeronima Pražského, spowiednika króla polskiego Władysława, pierwszego opata klasztoru norbertynów w Nowym Sączu, aktywnego uczestnika Soboru w Bazylei i pisarza teologicznego. Zbierając materiały do tej pracy J. Bidlo poznał zasoby polskie, nad badaniem których strawił jeszcze później wiele czasu.

W tym samym roku, co obszerna rozprawa dotycząca doby husyckiej, która była pierwszą drukowaną naukową pracą historyczną Bidla (rok wcześniej ukazała się jego praca poświęcona problematyce filologicznej), wyszedł jego przekład *Přehledu polských dějin M. Bobrzyńskiego*³¹. Tłumaczenia dokonał na podstawie trzeciego wydania, a inicjatywę do podjęcia tej pracy dali profesorowie Goll i Rezek, przy czym Bidlo podkreśla zwłaszcza troskę Golla o wydanie tej książki. Tłumacz za zgodą autora dołączył do historii Polski dział dodatkowy *Přehled věci polských od r. 1795 až do doby naší*. O swojej pracy nad tym tłumaczeniem wspomina w obszernym nekrologu Michała Bobrzyńskiego³², w którym analizuje działalność naukową i polityczną tego uczonego.

Dorobek publikacyjny Bidla³³ jest bardzo bogaty, głównie dzięki jego niezwyklej pracowitości. Już od początku pracy historyka świadomie ukierunkowywał swoje zainteresowania na zagadnienia stosunków czesko-polskich i im także poświęcał najwięcej czasu. Początkowo działał on jako nauczyciel w szkole średniej w Pradze, w 1896 r. uzyskał stypendium Czeskiej Akademii Nauki, Literatury i Sztuki Cesarza Franciszka Józefa, które wykorzystał na wyjazd wakacyjny w celach badawczych do Herrnhutu, Poznania i Leszna. Pierwszym opublikowanym efektem tej podróży naukowej było wydanie pracy *Nekrologium polské větve Jednoty Bratrské*³⁴. Bidlo opublikował je na podstawie rękopisu przechowywanego w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, gdzie wraz z inny-

²⁹ J. Goll w liście do Kamila Krofty (K. Krofta, *Golliana*, s. 102) wspomina „Mezi mladšími (ve zvláštním oddělení, jakýsi 1. ročník) byl Stan. Smolka, s kterým jsem se mnoho stýkal (trochu jsem ho patronizoval, mluvívali jsme spolu polsky)...”

³⁰ „Časopis Musea království českého” R. 69: 1895 s. 118—128, 232—265, 424—452.

³¹ Praha 1895, 452 s.

³² Praha 1936, 91 s.

³³ Spis prac prof. Jaroslava Bidla do 1928 roku opracowała M. Paulová i zamieściła w tomie zbiorowym *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi... k šedesátým narozeninám*. Praha 1928 s. V—XV.

³⁴ Praha 1897, 40 s.

mi materiałami dotyczącymi historii Jednoty złożył je Józef Łukasiewicz, który zbierał i gromadził różnorodne źródła w trakcie opracowywania dziejów zborów Jednoty w Wielkopolsce, ściągając je z różnych miejscowości, zwłaszcza z Leszna. W związku z badaniami prowadzonymi przez Bidla w archiwach polskich nasuwa się problem losów dawnego archiwum brackiego w Lesznie i jego rozproszenia, do czego powrócimy jeszcze w dalszym ciągu artykułu. *Nekrologium* — rękopis nie miał pierwotnej nazwy, a to określenie nadał mu Bidlo — obejmuje lata 1467—1741 i powstało na terenach polskich dla potrzeb tamtejszej gałęzi Jednoty. Pisane jest przeważnie po polsku, w latach początkowych z licznymi bohemizmami, w okresie 1656—1713 po niemiecku, w zakończeniu przeplatają się zapisy polskie z niemieckimi i łacińskimi. Wydawca poprzedził tekst jasnym, zwięzłym wstępem, w którym podał w sposób przejrzysty wszystkie dające się stwierdzić okoliczności powstania *Nekrologium* oraz dane dotyczące pisarzy, których można było zidentyfikować, jak też stosunku rękopisu do innych dokumentów tego rodzaju drukowanych i rękopiśmiennych. Podobny zamysł jest widoczny w samym układzie edycji, który wydobywa zagadnienia ukazujące stosunek publikowanych materiałów do innych tekstów i dąży do zachowania jak najwierniejszego podobieństwa do oryginału.

Nim przejdziemy do najobszerniejszej i najważniejszej pracy Bidla, należy jeszcze wspomnieć, że od 1906 r. pracował on na Uniwersytecie Karola w Pradze, od 1910 r. jako profesor zwyczajny historii powszechnej ze specjalnością dziejów Europy Wschodniej i Półwyspu Bałkańskiego i to aż do swojej śmierci u schyłku 1937 r.

Najważniejszym niewątpliwie osiągnięciem Bidla było czterotomowe dzieło *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*: 1 tom (Praha 1900) obejmuje lata 1548—1561; 2 tom (1903) lata 1561—1572; 3 tom (1909) lata 1572—1586 i 4 wydrukowany tom (1932) okres lat 1587—1595. Granicą czasową jest przybycie pierwszych emigrantów spośród Braci Czeskich do Polski i Prus w 1548 r. oraz generalny synod polskich protestantów, który odbył się w Toruniu w 1595 r. Z pracą tą wiąże się tematycznie studium *Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty bratrské v době od r. 1587—1609*³⁵, którego skrót ukazał się w języku polskim jako auto-referat³⁶ oraz artykuł pt. *Jednota bratrská za mezivládi po smrti Štěpána Bathoriho*³⁷. Tej samej tematyki dotyczy również referat J. Bidla wygłoszony na V Zjeździe Historyków Polskich w Warszawie w 1930 r.³⁸, który stanowi podsumowanie głównych tez studium *Udział Jednoty Brackiej w walce o proces i egzekucję konfederacji warszawskiej*. Artykuł J. Bidla *Udział Jednoty Brackiej w walce o proces i egzekucję Konfederacji Warszawskiej* ukazał się w tomie XXII czasopisma „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1977 s. 159—175³⁹.

Rozprawy te ukazały się w okresie pomiędzy wydaniem trzeciego i czwartego tomu *Jednoty bratrské v prvním vyhnanství*, kiedy Bidlo miał

³⁵ „Časopis Matice moravské” R. 41: 1917, R. 42: 1918 s. 108—188.

³⁶ *Wzajemne stosunki czeskiej i polskiej Jednoty w okresie 1587—1609. Auto-referat*. „Reformacja w Polsce” R. 2: 1922 s. 118—124.

³⁷ „Časopis českého musea” R. 104: 1930 s. 1—15.

³⁸ *Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, 28 listopada do 4 grudnia 1930 r. T. I: Referaty*. Lwów 1930 s. 122—126.

³⁹ Za uwagę tę, jak też za inne cenne wskazówki i uzupełnienia, dziękuję recenzentowi pracy — prof. J. Tazbirowi oraz drugiemu recenzentowi — prof. J. B. Čapkowski.

już przygotowaną dużą część materiałów do swojej monografii książkowej, ale jej zakończenie uległo opóźnieniu ze względu na I wojnę światową. Prace te weszły do czwartego tomu dzieła. Do tego bloku zagadnień należy również artykuł poświęcony historii szkolnictwa brackiego *Das Schulwesen der Brüderunität in Grosspolen bis zum Jahre 1586*⁴⁰.

Monografia *Jednota bratrská...* jest niezwykle dokładna i szczegółowa. Wykorzystano w niej bardzo dużą liczbę materiałów — przeważnie rękopiśmiennych, których najbogatszym źródłem były zbiory w polskich archiwach i bibliotekach. Ze sposobu ustosunkowania się tego historyka do opisywanych zjawisk widać, że jest on wychowankiem Golla i stosuje za jego przykładem metodę historyczno-krytyczną. Dawny profesor Bidla przyczynił się również do narodzin jego najważniejszego dzieła, jak też i tylu innych prac. I w tym wypadku potwierdza się, parokrotnie wspomiana już wcześniej, inicjatorska rola Golla. Sam Bidlo w przedmowie do pierwszego tomu napisał „Podnět k práci této dal mi můj bývalý učitel, prof. Dr. Jaroslav Goll, jenž mne při ní všemožně podporoval” („Podnięte do napisania tej pracy zawdzięczam memu dawnemu nauczycielowi, prof. drowi Jarosławowi Gollowi, który też udzielał mi wszechstronnej pomocy przy jej pisaniu”)⁴¹. Również w przedmowach do drugiego i trzeciego tomu dziękuje mu za zainteresowanie, uczynność i wsparcie. *Jednota bratrská v prvním vyhnanství* jest dziełem świadczącym o wielkiej pilności i niezwyklej pracowitości jej autora. On sam uważał ją za skromny przyczynek do dziejów pierwszej emigracji Jednoty, w rzeczywistości jednak w okresie swego powstania i po dziś dzień stanowi ona pracę o znaczeniu podstawowym.

Badania rozpoczęte w 1896 r. Bidlo kontynuował intensywnie w latach 1897—1898, po uzyskaniu od c.k. ministerstwa oświaty stypendium naukowego, które wykorzystał do zapoznania się z archiwami petersburskimi, wileńskimi, warszawskimi, krakowskimi i wrocławskimi. Nie poprzestał jednak na zbadaniu tylko tych zbiorów, ale przy opracowywaniu tomu drugiego i trzeciego, w których poddał analizie stosunek Braci Czeskich do kalwinów, wykorzystał również bogate zasoby szwajcarskie, a głównie zbiory Simlera w Zurychu, a także źródła znajdujące się w Bazylei i Bernie. Miał również do dyspozycji materiały pochodzące z archiwum dworu wiedeńskiego i archiwum w Innsbrucku, a z rękopisów watykańskich korzystał w odpisach sporządzonych przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Wyzyskał też, oczywiście, w pełni zbiory czeskie, z których najważniejsze znajdowały się w bibliotekach Muzeum Narodowego i Uniwersytetu w Pradze. Dzięki podróżom naukowym udało się Bidlowi prześledzić losy starego archiwum brackiego, odnaleźć jego ślady i pozostałe jeszcze materiały po rozproszeniu, któremu uległy w XIX w. Jak sam podaje, wykorzystał w pełni zbiory herrnhuckie, wyczerpał w miarę możliwości materiały Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, przebadał zasoby Archiwum Państwowego w Poznaniu, archiwum kościoła reformowanego w Lesznie i archiwum kapituły poznańskiej. Wiele informacji (zwłaszcza zapisy synodjalne) przyniosły mu archiwa kościoła reformowanego w Wilnie i w Warszawie⁴². Wymieniono tu jedynie zbo-

⁴⁰ „Zeitschrift der historischen Gesellschaft f. d. Provinz Posen” 1911 z. 26 s. 1-4.

⁴¹ *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*. T 1. s. XVI.

⁴² Jw. T. 3. s. IX. J. Bidlo wspomina, że przygotowuje zapisy synodjalne Braci Czeskich do druku. Plan ten nie został zrealizowany i materiały ukazały się dopiero w pracy M. Sipayłło: *Akta synodów różnowierczych w Polsce*. T. 1—2. Warszawa 1966, 1972.

ry najważniejsze i na nich nie kończy się liczba miejscowości, przez które wiodła go jego dociekliwość naukowa, i wykaz instytucji, których zbiory wykorzystał w swojej pracy. Tak obszerna baza źródłowa stanowi jedną z najważniejszych wartości jego dzieła, tym bardziej, że niektóre z tych materiałów są już nieosiągalne, na przykład pozostające w posiadaniu dra Erzepkiego i uzyskane przez niego ze spuścizny po Łukaszewiczu rękopisy, które Bidlo dostał jedynie do wglądu, oraz materiały odnoszące się do działalności Jednoty z Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zniszczone częściowo w czasie II wojny światowej. A przecież już Bidlo w przedmowie do pierwszego tomu stwierdza, że „mnoho důležitých pramenů, které měl v ruce ještě Łukaszewicz, zmizelo beze stopy, hl. následkem rozkramaření bývalého archivu bratrského v Lešně” („wiele istotnych materiałów, które miał jeszcze w rękę Łukaszewicz, zaginęło bez śladu, głównie w wyniku rozproszenia dawnego archiwum Braci Czeskich w Lesznie”)⁴³.

W czasie swych podróży oraz przy pracy w archiwach i bibliotekach, profesor Bidlo zetknął się, oczywiście, z wieloma specjalistami. Owocem niektórych z tych spotkań było nawiązanie współpracy lub kontaktów przyjacielskich, co jest widoczne z zamieszczanych podziękowań dla osób, które mu udzieliły pomocy przy pracy. We wstępie do trzeciego tomu wyraża wdzięczność słowackiemu komeniologowi, Janowi Kvačale, za ułatwienie korzystania z aktów synodjalnych. Bidlo był mu z kolei pomocny przy wydawaniu korespondencji Komeńskiego dzięki znajomości języka polskiego. Po badaczu dziejów czeskiej emigracji brackiej Jan Kvačala był drugim uczonym czechosłowackim, który badał i publikował dokumenty z poznańskiego i leszczyńskiego archiwum. Nie dorównywał jednak Bidlowi solidnością ich wydawania.

Historyk czeski w przedmowach do swej czterotomowej monografii określa stosunek swoich prac do powstałych wcześniej dzieł napisanych przez Łukaszewicza, N. Ljuboviča i A. Gindelego. Stwierdza w nich, że jego zamiarem było uchwycenie raczej wewnętrznego rozwoju Jednoty i wyjaśnienie problemów dogmatycznych niż skoncentrowanie się na sprawach politycznych i gospodarczych polskiej reformacji, jak to zrobił Ljubovič. Autor zdawał sobie sprawę, jak trudno jest „najít pravou míru, kterou by bylo lze dobře spojití vyprávění historikovo s odborným rozbořem theologovým...” („znaleźć właściwą metodę, która by w sposób właściwszy łączyła wywody historyczne ze szczegółową analizą teologiczną...”)⁴⁴. Bidlo postawił sobie za cel opracowanie szczegółowej historii Jednoty w Polsce i w Prusach, oczywiście z uwzględnieniem losów Braci w Czechach i na Morawach oraz sprecyzowanie roli Jednoty i jej wpływu na rozwój reformacji polskiej oraz na jej dążenie do stworzenia i utrzymania protestantyzmu w Polsce. Zagadnienie to oraz problemy oddziaływania polskiej gałęzi Jednoty, która żyła życiem samodzielnym, stanowią najciekawszą część całej pracy. Autor przypisuje wielkie znaczenie pobytowi Braci Czeskich w Polsce. Wykazuje, że punkt ciężkości rozwoju wewnętrznego Jednoty po 1548 r. znajdował się właśnie tam. Wydaje się, że w tym wypadku Bidlo przecenia oddziaływanie polskiego odgałęzienia Jednoty na niekorzyść zborów morawskich, które po odejściu z Czech Braci na wygnanie przejęły rolę kierowniczą.

⁴³ *Jednota bratrská v prvním vyhnanství*. T. 1 s. XVI.

⁴⁴ *Jw.* T. 2 s. VI.

Należy jeszcze rozpatrzyć, jak autorowi udało się spełnić ten zamiar i ukazać obraz początków dziejów Jednoty w Polsce w ich rozwoju i uwarunkowaniu. Historyk bardzo szczegółowo, niekiedy nadmiernie wdając się w drobiazgi opisuje bieg wydarzeń, przy czym często zatracza pogląd na całość przemian. Dzieło nie można zarzucić braku szerszej koncepcji czy wniosków uogólniających, są one jednak zamieszczone w przedmowach lub rozproszone wśród materiału faktograficznego. Jednym z możliwych wyjaśnień jest to, że dzieło nie zostało ukończone. Autor zamierzał je kontynuować i ukazać dzieje Jednoty aż do 1609 r. na co wskazuje jego rozprawa zamieszczona w publikacji *Časopis Matice moravské*⁴⁵ oraz fakt, że jego uczeń, Josef Tichý, zajmował się związkami czeskiej i polskiej gałęzi Jednoty właśnie od roku 1609⁴⁶. Sądzę, że niedoprowadzenie pracy do planowanego okresu nie stanowi okoliczności decydującej. W rzeczywistości Bidłowi odpowiada pozytywistyczna metoda ukazywania zjawisk historycznych, a ze względu na zakres materiałów źródłowych stworzenie syntezy było w tej pracy szczególnie utrudnione. Styl pracy Bidla jest rzeczowy i jasny, ale raczej surowy niż barwny.

Wstęp do pierwszego tomu rozpoczyna się porównaniem między pierwszą a drugą emigracją Braci Czeskich do Polski: „Dvakráte bylo členům Jednoty bratrské vlast opustiti a ubíratí se do vyhnanství — po válce šmalkaldské (r. 1548), a po katastrofě Bělohorské (po r. 1624). V obou případech jest to následek neodčinitelné pohromy české samostatnosti, ale pro Jednotu samu mají obě vyhnanství význam naprosto rozdílný. Druhé její vyhnanství vede ji neodvratně k záke vstříc, kdežto první naopak má pro ni význam znovuzrození, navrácí jí samu sobě, zastavuje rychle před tím pokračující její zsvětštění, obrací jí zpět k jejím základům mravoučným a získává jí přitom značné rozšíření v obširném území bratrského Polska. Bratří po českém povstání (1618—1620) vlast svou opouštějící měli zajisté před sebou obraz prvního vyhnanství Jednoty, to sílilo v nich naději v lepší časy — byl to klam. Za prvního vyhnanství Jednota svými kořeny a základy trvá ve své původní vlasti, pouze její odnože nalézají sobě novou půdu připravenou pro nový svůj vzrůst, v plném rozvoji hnutí reformačního v Polsku. Po bitvě Bělohorské však mohutný strom její i s kořeny z půdy domácí vytržen a přesazen v půdu, v níž nejen nový vzrůst, nýbrž ani oživení jeho nebylo možné — Jednota přišla do Polska v době nejprudší katolické reakce, takže jen neomezené svobody šlechty polské byly jí na čas záštitou” („Dwukrotnie było dane członkom Jednoty Brackiej opuścić ojczyznę i udawać się na wygnanie — po wojnie szmalklandzkiej (1548 r.) i po katastrofie białogórskiej (po 1624 r.). W obu wypadkach był to wynik nieodwracalnego pogromu samodzielności czeskiej, ale dla samej Jednoty obie emigracje mają znaczenie całkowicie odmienne. Drugie wygnanie prowadziło ich wprost ku nieuniknionej zgubie, podczas gdy pierwsze, przeciwnie, przyczyniło się do odrodzenia Jednoty, zwróciło ją ku sobie, zahamowało postępujące przed tym zeświecczenie, stało się powrotem do własnych korzeni moralnych i zapewniło jej przy tym znaczny wzrost na obszernym

⁴⁵ Porównaj przypis 35.

⁴⁶ Jego praca pozostała w rękopisie, opublikowane zostały tylko niektóre fragmenty, np. *Jednota bratrská v Polsku v posledním desítiletí před Bílou horou a česká společnost (1609—1619)*. Praha 1955 W: *Česko-polský sborník vědeckých pr. č. 1*, s. 293—310.

Z dějin polské větve Jednoty v první čtvrti 17. století. Praha 1967 W: *Bratrský sborník*, s. 169—175.

terytoriach bliskiej Polski. Bracia, opuszczający ojczyznę po powstaniu czeskim (1618—1620), mieli przed sobą z pewnością obraz pierwszej emigracji Jednoty, co rozbudzało w nich nadzieje na lepsze czasy — było to jednak złudzenie. W czasie pierwszej emigracji Jednota swymi korzeniami i istotą była związana z dawną ojczyzną, a tylko jej odgałęzienie znalazło sobie nowy grunt zapewniający dalszy rozrost, dzięki rozwojowi ruchu reformatorskiego w Polsce. Po bitwie białogórskiej jednak potężne drzewo Jednoty zostało wyrwane z korzeniami z gleby rodzimej i przesadzone w ziemię, w której nie tylko dalszy wzrost, ale nawet przywrócenie go do życia było niemożliwe — emigracja przybyła bowiem do Polski w okresie najsilniejszej reakcji katolickiej, tak że tylko nieograniczone swobody szlachty polskiej stanowiły dla nich czasowo ochronę⁴⁷⁾ 47. Niektóre szczegóły tej charakterystyki można by było uściślić, warto np. dodać, że po 1628 r. z Czech emigrowali do Polski nie tylko członkowie Jednoty, ale także zwolennicy innych wyznań niekatolickich, nie stworzyli oni zatem tak jednolitej grupy jaką stanowili po 1548 r. Bracia Czescy.

Drugi tom pracy Bidla omawia stosunek Jednoty do luteranów, od którego w dużym stopniu zależało utrzymanie w Polsce równowagi między dysydentami. Tom trzeci poświęcony jest wewnętrznemu rozwojowi Jednoty z uwzględnieniem stosunków panujących w zborach czeskich i morawskich. Część ostatnia omawia postępy kalwinizacji w łonie samej Jednoty i jej zwrot do życia świeckiego, to znaczy także publicznego, co pociągało za sobą podniesienie znaczenia żywołu świeckiego w zborach i ich zarządach, a zatem także zwiększenie udziału w sprawach politycznych. Bidło sam powiedział, że tom ten powinien właściwie nosić tytuł — walka o umocnienie konfederacji warszawskiej. Historyk czeski uważa, że najwybitniejszą w tym czasie postacią nie tylko wśród członków Jednoty w Polsce, ale także w Czechach i na Morawach był S. T. Turnowski i dlatego poświęcił szczególną uwagę jego osobie i działalności.

W przedmowie do drugiego tomu Bidło wyraził nadzieję, że na jego pracę zwrócą tym razem uwagę historycy polscy, którzy pominęli milczeniem wydanie części pierwszej⁴⁸⁾ 48. W dalszych latach spełniło się to życzenie i jego monografia doczekała się oceny także ze strony polskiej. Było to w dużym stopniu zasługą czasopisma „Reformacja w Polsce”, w którym począwszy od pierwszego rocznika (1921) często wspomniano zarówno studia Bidla z okresu husytyzmu, jak też rozprawy poświęcone Jednocie. Wnikliwe i pochwalne omówienie, pióra Stanisława Bodniaka, ukazało się jednak dopiero w roczniku 7/8, który został opublikowany w latach 1935/1936, a zatem tylko na rok przed śmiercią Bidla. Zreferowano w nim wszystkie cztery tomy pracy o Jednocie oraz dwie wspomniane poprzednio rozprawy poświęcone tej problematyce⁴⁹⁾ 49. Polski recenzent uznał pracę Bidla za dzieło podstawowe dla wszystkich badaczy czeskich i polskich, przy tym tak wyczerpujące, że trudno będzie dodać do niego jakieś nowe szczegóły. Uważał je też za cenny wkład nauki czeskiej w polską historiografię, ponieważ — według niego — Bidło pogłębił znajomość historii Polski XVI wieku jak żaden z czeskich naukowców, na poziomie najlepszych opracowań badaczy polskich. Autor omówienia wy-

⁴⁷⁾ *Jednota bratrská v prvním vyhnaství*. T. 1 s. VII.

⁴⁸⁾ *Jw.* T. 2 s. VIII.

⁴⁹⁾ S. Bodniak: *Prof. Jaroslava Bidla dzieje Braci czeskich w Polsce*. „Reformacja w Polsce” R. 7—8: 1935—1936 s. 389—402.

raza też przekonanie, że pracę tę należy kontynuować w ten sam sposób. *Jednota bratrská w prvním vyhnaství* jest uważana dzisiaj za najbardziej cenne i trwale osiągnięcie naukowe Bidla i jest wykorzystywana również przez współczesnych historyków tak polskich (J. Dworzaczkowa, O. Bartel, W. Urban i inni — por. tomy „Odrodzenia i Reformacji w Polsce”) ⁵⁰ jak czeskich (np. praca zbiorowa *Češi a Poláci v minulosti I*) ⁵¹. Problemy, którym poświęcał uwagę J. Bidlo, rozwinął następnie Ferdinand Hrejsa, zajmujący się w swym obszernym dziele *Česká konfese* ⁵² również rozwojem Jednoty w Polsce. Również w pracy *Sborové Jednoty bratrské* ⁵³ znajdują się rozdziały poświęcone zborom Jednoty w Polsce i Prusach.

Pracowitości tego historyka można zawdzięczać jeszcze wiele dalszych studiów. Z dziejami Jednoty wiąże się przygotowanie do wydania w serii *Prameny dějin moravských* dwóch pierwszych foliałów herrnhuckich pt. *Akta Jednoty* ⁵⁴, obejmujących materiały archiwum brackiego, bardzo starannie opracowane pod względem filologicznym i edytorskim. Obie części zostały poprzedzone wnikliwymi przedmowami, aparatem krytycznym oraz indeksami. Wydawnictwo to ściślej wiąże się z problematyką stosunków czesko-polskich jedynie w części wstępnej, w której opisano dzieje archiwum brackiego, zrekonstruowano również epizod leszczyński.

Choć w mniejszym stopniu, profesor Bidlo zajmował się także zagadnieniami komeniologicznymi, które w niniejszym artykule są uważane za trzeci nurt badanych stosunków czesko-polskich. Były to przede wszystkim recenzje z wydań dzieł Komenskiego oraz nekrologi (J. Kvačali i W. Bickericha z Leszna), publikowane zwłaszcza w takich pismach, jak *Český časopis historický* i „*Časopis českého musea*”. Przetłumaczył on też na język czeski pracę Komenskiego *Ecclesiae Slavonicae... brevis historiola* ⁵⁵, którą wydał już w pierwszym roku swej działalności edytorskiej. M. Paulová pominęła ją w swoim wykazie. Także praca o emigracji brackiej w Polsce w XVI wieku ma duże znaczenie dla badań komeniologicznych. Dopiero porównanie dziejów drugiej emigracji Braci Czeskich z Komenskim na czele z ich pierwszym pobytem w Polsce umożliwia lepsze zrozumienie sytuacji pobiałogórskich wygnańców, którzy się przenieśli do tego kraju, oraz pełniejsze wyjaśnienie na przykład stosunku Jednoty do luteranów, sytuacji panującej w Toruniu, kontaktów Komenskigo z arianami itp.

Jak już wspomniano, Bidlo był bardzo płodnym naukowcem. Z jego wykładów uniwersyteckich powstały rozprawy poświęcone tematyce bizantologicznej oraz dziejom Słowian. M. Paulová ⁵⁶ ustaliła trzy etapy rozwojowe badań nad historią tych narodów: 1 — studium *O historii Slovanstva jako celku* (1911) ⁵⁷, 2 — *Historický vývoj Slovanstva* w pracy zbiorowej *Slované* (1912) ⁵⁸, 3 — *Dějiny Slovanstva* (1927) ⁵⁹. Opraco-

⁵⁰ Czasopismo ukazujące się w Polsce od 1956 r. nawiązało do przedwojennej publikacji „Reformacja w Polsce”.

⁵¹ Praha 1964.

⁵² F. Hrejsa: *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*. Praha 1912.

⁵³ Studium ukazało się najpierw w czasopiśmie „Reformační sborník” w latach 1934—1939, następnie w formie książkowej (Praha 1939).

⁵⁴ T. 1. Brno 1915, 704 s.; T. 2. Brno 1923, 290 s.

⁵⁵ Jana Amosa Komenského *Krátké dějiny církve slované...* Praha 1893, 10 + 99 s.

⁵⁶ Porównaj przypis 37.

⁵⁷ „Český časopis historický” R. 17: 1911 s. 143—151.

⁵⁸ Praha 1912 s. 3—131.

⁵⁹ *Slované*. T. 1. Praha 1927, 291 s.

wując dzieje Słowian czeski historyk dążył do wyeksponowania zwłaszcza ich wkładu w rozwój cywilizacji i kultury na świecie. Koncepcja ta wywołała szeroką dyskusję na zjeździe historyków, który odbył się w 1933 r. w Warszawie, a autora krytykowano za metodę doboru faktów, podporządkowaną myśli przewodniej całego dzieła. I w tych artykułach, jak też w innych studiach ⁶⁰, Bidlo zajmował się również okresem reformacji, nie mają one jednak tak istotnego znaczenia i trwałości naukowej jak jego prace o historii Jednoty. Można się zgodzić z oceną O. Odložilika, wyrażoną w cytowanym już nekrologu Bidla ⁶¹: „I na jiných tematech, která se bud' týkala obecných problémů slovanských dějin nebo specialních otázek, pracoval Bidlo s týmž úsilím o zachycení a ověření historického jádra, setkává se tam, s daleko větším zdarem nežli při pokusech o historiofilosofické koncepce a jejich odůvodnění” („Przy opracowaniu innych tematów, które odnosiły się bądź to do problematyki ogólnej historii Słowian bądź też do zagadnień wybranych, Bidlo dążył z tym samym zapałem do uchwycenia i ujawnienia istotnych zjawisk historycznych, osiągając przy tym daleko większe sukcesy niż przy próbach stworzenia i potwierdzenia koncepcji historiozoficznych”). J. Bidlo jeszcze wielokrotnie pisywał o związkach czesko-polskich, ale nie będziemy tu omawiać tych prac, ponieważ albo powtarzają w zasadzie to, co zostało już powiedziane w pracach ważniejszych, albo też mają charakter popularno-naukowy czy okolicznościowy.

Jak już wspomniano uprzednio, historyk emigracji brackiej poświęcił większą część swych zainteresowań naukowych i pracy badawczej problematyce Polski, gdzie też znalazł licznych przyjaciół. W pracy zbiorowej wydanej dla uczczenia sześćdziesiątej rocznicy jego urodzin ⁶² między zagranicznymi autorami znajduje się też najwięcej Polaków: prace swe nadesłali M. Handelsman, F. Bujak, St. Zakrzewski, J. Ptaśnik, St. Kot i W. Sobieski.

4. ZAKOŃCZENIE

Mam nadzieję, że na podstawie tego krótkiego szkicu można łatwo dojść do wniosku, że obaj historycy czescy swymi pracami pogłębili w sposób istotny znajomość związków czesko-polskich i ich roli w rozwoju historycznym obu sąsiadujących państw. Działali na tym polu ofiarnie i to w okresie, gdy stosunki polityczne między obu krajami nie zawsze były najlepsze. Zakresem zainteresowań obejmują obaj cały okres reformacji, uzupełniając się wzajemnie. J. Goll rozpoczyna rozprawą *Čechy a Prusy ve středověku* o szerszym zamyśle i koncentruje się na okresie husyckim. J. Bidlo jest także autorem pracy poświęconej też dobie. Pierwszy z nich poświęcił się początkom dziejów Jednoty, a zatem epoce, kiedy działa ona jeszcze wyłącznie na terenie Czech i Moraw, drugi kontynuował prace bezpośrednio nawiązując do swego poprzednika, rozpoczynając badania od doby, gdy działalność Jednoty rozszerzyła się również na Polskę, a przejściowo także na Prusy. Lukę stanowi jedynie początek

⁶⁰ Na przykład podręczniki historii dla szkół średnich wydawane z Josefem Dobiášem i Josefem Šustou — J. Bidlo: *Polsko a Rusko v letech 1450—1650*. W: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*. T. 5. Praha (1938) s. 473—554.

⁶¹ Odložlik, dz. cyt.

⁶² *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi...*

XVII wieku do bitwy pod Białą Górą. Obaj czescy historycy zajmowali się także J. A. Komeńskim, ich wkład w te rozważania ma jednak raczej charakter przyczynków niż dzieł o znaczeniu fundamentalnym.

Poziom dorobku obydwu historyków jest oczywiście uwarunkowany okresem powstawania prac, zakresem ówczesnej wiedzy i stosowaną metodą naukową. J. Goll zajął się problematyką czesko-polską wychodząc od zainteresowań historią powszechną, lecz zagadnienia te nie są ośrodkiem jego działalności. J. Bidlo natomiast postępował odwrotnie, zaczął od tej tematyki i uczynił ją centrum swych poszukiwań, rozszerzając z czasem ich zakres na dzieje całej Słowiańszczyzny. Nie czuję się powołana, aby ocenić, jakie miejsce zajmują obaj historycy w rozwoju czeskiej historiografii. O ile Goll oddziaływał na swoich uczniów bardziej jako inicjator badań naukowych oraz szerokimi zainteresowaniami kulturalnymi (należałoby tu wspomnieć choćby jego wykłady o Mickiewiczu), to J. Bidlo pozostawił po sobie dzieło opracowane bardzo szczegółowo i można jedynie żałować, że nie zostało doprowadzone do zamierzonego końca. Prace obu historyków mogą dzisiaj, oczywiście, budzić krytyczne zastrzeżenia, a chociaż dalsze badania naukowców czeskich, słowackich i polskich uzupełniły w wielu punktach ich wnioski oraz dokonały przewartościowania osiągniętych wyników, zwłaszcza w odniesieniu do ruchu husyckiego i reformacji polskiej, to jednak dorobek czeskich badaczy zachował znaczenie, a głównie praca Bidla *Jednota bratrská v prvním vyhnání*.

Z czeskiego przełożyła: *Jadwiga Russocka*

M. Бечкова

ЧЕШСКО-ПОЛЬСКИЕ СВЯЗИ В ПЕРИОД РЕФОРМАЦИИ В РАБОТАХ ЧЕШСКИХ ИСВОРИКОВ — ЯРОСЛАВА ГОЛЛА И ЯРОСЛАВА БИДЛЯ

Настоящая статья освещает исследования вклада чешской историографии в разработку материалов о чешско-польских отношениях. Она посвящается деятельности двух чешских историков — Ярослава Голла (1846—1929) и Ярослава Бидло (1868—1937). Оба они преподавали в Пражском университете и активно занимались проблематикой чешско-польских связей, Их основные труды касаются контактов обоих народов в период реформации, в течение всего периода ее существования от гуситских времен до времен, наступивших после битвы под Белой Горой.

Ярослав Голл — учитель Бидло — показан в статье как инициатор исследовательских поисков своих учеников и последователей, Он сам разработал отношения между соседними государствами, особенно в гуситский период, в монографии *Čechy a Prusy ve středověku* (1897). В материалах, посвященных *Jednocie* он использовал труд польского историка Яна Ласицкого, он также опубликовал фрагмент в подготовленном им томе материалов-источников *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Bömischen Bruder*, 1 (Прага 1878), а также упомянул о истории архива Братъев Чешских в Лешне. В статьях о Кожерском он также обращал внимание на его отношение к Польше.

Ярослав Бидло уже в период учебы в университете сознательно заинтересовался исследованиями и изучением чешско-польских связей. Его докторский труд, написанный во время пребывания в Краковском университете, называется *Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mních Jeronym Pražský* (1895), В том же-самом году, в котором была написана диссертация вышел его перевод *Přehledu polských dějin* Michala Bobrzyńskiego. Основным трудом Бидло,,

являющимся результатом очень глубокого и подробного изучения источников, прежде всего архивальных фондов и польских библиотечных фондов, была четырехтомная монография *Jednota bratrská v prvním vyhnání* (Прага 1900—1932), охватывающая период 1548—1595. Автор намеревался довести эту работу до периода 1609 г., как на это указывает его трактат *Vzájemný poměr české a polské větvy Jednoty bratrské v době od r. 1587—1609* (1917—1918). Значение работы подчеркивает также факт, что автор использовал некоторые материалы, недоступные в настоящее время. Я. Бидло расширил границы своих интересов к истории всего Словянства, причем его историзофические концепции носят более переходящее значение, чем труд о Братьях Чешских в Польше,

В статье упоминается также о личных контактах обоих чешских ученых с польскими исследователями. Упоминаются также отголоски, с которыми столкнулась в этой стране их деятельность. В настоящей работе не произведена оценка достижений Голла и Бидло в области истории; рассмотрен только отрезок их деятельности, хотя — как это было при изучении деятельности Бидло — очень существенный отрезок. До сих пор учёные не обращали внимания на эту сторону их интересов, считая это самостоятельной проблемой. В следствие разработки этой тематики в данной статье, она является дополнительным материалом для оценки достижений в этой области, а также раскрывает чешскопольские отношения и научные контакты между обоими странами.

М. Bečková

DIE IN WERKEN DER TSCHECHISCHEN HISTORIKER JAROSLAW GOLL UND JAROSLAV BIDLO WIDERSPIEGELTEN TSCHECHISCH-POLNISCHEN BEZIEHUNGEN IN DER REFORMATIONSEPOCHE

Vorliegender Artikel gehört zum Forschungsbereich über den Beitrag der tschechischen Historiographie zur Geschichte der tschechisch-polnischen Beziehungen. Es wird hier die Tätigkeit zwei tschechischer Historiker, Jaroslav Goll (1846—1929) und Jaroslav Bidlo (1868—1937), besprochen. Beide waren Universitätsprofessoren auf der Prager Universität, beide auch befassten sich aktiv mit der Problematik der tschechisch-polnischen Beziehungen. Die bedeutendsten ihrer Arbeiten beziehen sich auf Kontakte, in den diese zwei Nationen in der Reformationzeit — d.h. von der Hussitenzeit bis in die Jahre nach dem Kampf bei Weissenberg (Biała Góra), standen.

Jaroslav Goll ist im vorliegenden Artikel als Initiator der Nachforschungen seiner Schüler und Fortsetzer geschildert worden. Er selbst hat die Beziehungen zwischen den Nachbarländern, insbesondere in der Hussitenzeit, in der Monographie u.T. *Čechy a Prusy v době středověku* (1897) bearbeitet. In seinen der Eintracht (Jednota) gewidmeten Studien nutzte er das Werk des polnischen Historikers Jan Łasicki aus, indem er auch einen seiner Fragmente in *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Bömischen Brüder*, Bd I (Praha 1878) veröffentlichte und zugleich an die Geschichte des Archivs der Bömischen Brüder in Leszno anknüpfte. Ebenfalls in seinen Abhandlungen über Komenski hat Goll seine Beziehungen zu Polen berücksichtigt.

Jaroslav Bidlo — Golls Schüler — schon während seiner Universitätsstudienjahre lenkte seine Forschungsinteresse auf das Studium der tschechisch-polnischen Beziehungen. Seine Doktorarbeit, die in der Zeit seines Aufenthalts auf der Krakauer Universität entstanden ist, trägt Titel *Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeronym Pražský* (1895). Im denselben Jahr erschien auch seine Übersetzung *Přehledu polských dějin* von Michał Bobrzyński. Ergebnis seiner gründlichen Quel-

lenuntersuchungen, hauptsächlich des polnischen Archiv- und Bibliotheksbestands, ist Bidlos bedeutendstes Werk, und zwar die 4-bändige Monographie u.T. *Jednota bratrská v prvním vyhnanství* (Praha 1900—1932), in der der Zeitabschnitt 1548—1595 umfaßt wird. Wie es seine Abhandlung *Vzájemný poměr české a polské větvy Jednoty bratrské v době od r. 1587—1609* (1917—1918) zeugt, plante der Verfasser seine Monographie mit dem Jahr 1609 vollzuziehen. Bidlos Arbeit ist desto bedeutungsvoller da er manche Quellenmaterialien, die heute nicht mehr vorhanden sind, ausgewertet hat. J. Bidlo erweiterte seinen Interessenbereich auch auf die Geschichte des ganzen Slawentums, wobei jedoch seine historiographischen Auffassungen einen vorübergehenderen Wert als die Arbeit über die Bömischen Brüder haben.

In dem Artikel wurden auch die persönlichen Kontakte beider tschechischer Wissenschaftler mit polnischen Forschern erwähnt; in Bidlos Fall wurde auch der Widerhall, den in Polen seine Tätigkeit hervorgerufen hat, besprochen. Vorliegender Artikel gibt keine Beurteilung der Golls und Bidlos Errungenschaften auf dem Gebiet der Geschichte; man befasste sich nur mit einem Abschnitt ihrer Tätigkeit, obwohl dieser Abschnitt — wie es der Fall bei J. Bidlo war — von wesentlicher Bedeutung ist. Wie bisher, wurde diese Seite ihrer Interessen, als einer Frage in sich, nicht beachtet, daher auch, durch Aufnahme und Bearbeitung dieser Thematik, stellt der Artikel einen Beitrag zur Würdigung ihres Ertrags und zur Vorstellung der tschechisch-polnischen Beziehungen und wissenschaftlichen Kontakte zwischen beiden Ländern dar.